

Maria Załęska*

Retoryczne style przedstawiania wiedzy naukowej

Wprowadzenie

Styl to jedno z centralnych pojęć kultury. Pojawia się w dyskursie o modzie, sztuce, architekturze, jest używane w języku i w językoznawstwie, w literaturze i w literaturoznawstwie, w retoryce i w... retoryce (jako dyscyplinie wiedzy). Tak jak ogólna kategoria 'tekst' przejawia się w konkretnych realizacjach gatunkowych, tak ogólna kategoria 'styl' – w konkretnych realizacjach stylistycznych, czyli różnych stylach.

Styl można badać na różnych poziomach ogólności. W zależności od przyjętej ramy teoretycznej, wyróżnia się kilka podstawowych stylów. Na coraz niższych poziomach ogólności uwzględnia się coraz więcej różnic (np. warianty wewnątrzstylowe). Coraz bardziej uszczegóławiając, można badać indywidualny styl danego autora (wszak „styl to człowiek”, jak twierdzi w słynnym aforyzmie Georges-Louis Leclerc de Buffon), a także zmiany jego stylu w poszczególnych tekstach.

W dużej mierze to właśnie tematyka i styl komunikowania badań przez naukowców determinuje to, co dziennikarze jako odbiorcy ich tekstów będą dalej nagłaśniać medialnie. Dlatego zarówno dziennikarze, jak i naukowcy mogą wzbogacić swój warsztat zawodowy dzięki zastosowaniu perspektywy retorycznej do interpretacji stylu tekstów naukowych. Model retoryczny pozwala wyróżnić odmienne zasoby perswazyjne, wykorzystywane w tekstach napisanych w stylu niskim, średnim i wysokim.

* Dr hab., Uniwersytet Warszawski, Wydział Neofilologii, Katedra Italianistyki, e-mail: m.zaleska@uw.edu.pl

'Styl' jako przedmiot badań

Stylistyka jest wyróżniana jako odrębny obszar badań, z własnym metajęzykiem, koncepcjami i kierunkami badawczymi¹. Z punktu widzenia metodologii badań nad stylem, użyteczne jest przypomnienie dwóch sposobów funkcjonowania schematów pojęciowych². Mimo różnic między nimi, w obu oczekuje się pewnego stopnia adekwatności między schematem pojęciowym a materiałem empirycznym.

W ramach pierwszego z nich schematy mogą *odzwierciedlać* już istniejące uporządkowanie materiału: odnoszą się zatem do natury i jej praw (np. opisują i wyjaśniają prawo ciężenia). Zgodnie z tradycyjnym postrzeganiem, odpowiadają arystotelesowsko-tomistycznej definicji prawdy jako zgodności rzeczywistości i poznania (*adaequatio rei et intellectus*).

W drugim przypadku to właśnie schematy *porządkują* materiał: oferują różne zasady podziału i hierarchizacji, które wyodrębniają i czynią zrozumiałymi zjawiska złożone i heterogeniczne (jak zjawiska kultury, w tym styl). Chodzi zatem nie o jedyną prawdę, lecz o użyteczne konceptualizacje, dokonywane z różnych punktów widzenia, z uwzględnieniem rozmaitych kryteriów i cech. Proponowane schematy zakładają pewien stopień adekwatności uporządkowania, ale jeden schemat nie falsyfikuje innego. Mogą one zatem współistnieć, gdyż każdy z nich oferuje inne korzyści poznawcze. Każdy jest bowiem skonstruowany według odmiennych założeń i kryteriów dotyczących uporządkowania materiału. Jeśli dana zasada uporządkowania okazuje się *użyteczna* (nie *prawdziwa*, bo taka być nie może), jest to wystarczające kryterium, by uznać schemat za przydatny i włączyć go do repertuaru narzędzi poznania i działania. Dlatego właśnie współistnieją rozmaite koncepcje stylu opracowane na różnych poziomach ogólności i z wykorzystaniem odmiennych kryteriów³.

Retoryczne koncepcje stylu

Autorzy tekstów naukowych rzadko bywają specjalistami od retoryki i zapewne nie umieliby nazwać stosowanych przez siebie technik. Jednak, jak przypomina Kwintylian:

-
- 1 Zob. np. B. Bogołębska, *Proces wyodrębniania się teorii stylu na przełomie wieku XIX na XX*, „Stylistyka” 1993, nr 2, s. 163–171; też, *Tradycje retoryczne w stylistyce polskiej. Narodziny dyscypliny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1996; też, *Studia o stylistyce i retoryce*, Studio Graf, Zgierz 2001; o stylu naukowym zob. np. S. Gajda, *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, PWN, Warszawa 1982.
 - 2 Rozróżnienie to omawia D. Davidson, *Inquiries into truth and interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 183–198; zob. także M. Załęska, *Retorica della linguistica. Scienza, struttura, scrittura*, Peter Lang, Frankfurt am Main etc. 2014, s. 181–183.
 - 3 Zob. np. B. Bogołębska, *Romantyczny model retoryki i nauki o stylu. Przegląd problematyki*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 1998, nr 1, s. 139–152.

Nie stało się [...] tak, żebyśmy przy wydawaniu podręczników wynajdywali jakieś sposoby dowodzenia, lecz wszystko, zanim podane zostało jako przepis, miało już swoje praktyczne zastosowanie u mówców, a dopiero potem teoretycy wydobyli to i zebrawszy razem, wydali jako całość. [...] twórcami [...] norm są ci, którzy przemawiali [...]»⁴.

Naukowcy to praktycy-twórcy norm w zakresie sposobów komunikacji naukowej. Ich sposoby przekazywania wiedzy naukowej okazują się jednak na tyle uniwersalne, że można je interpretować w ramach retorycznego modelu współzależności między zadaniami mówcy, gatunkami wypowiedzi i stylami. Model ten wykorzystuje współistniejące ze sobą schematy pojęciowe, porządkujące obszar pojęciowy 'stylu'. Są to rozróżnienia zaproponowane w podstawowych dla retoryki dziełach: w *Retoryce* Arystotelesa⁵, w pracach jego ucznia i następcy Teofrasta⁶, w traktatach Cyserona⁷ oraz w anonimowym dziele *Retoryka dla Herenniusza*⁸, przez wieki przypisywanemu Cyseronowi.

Każdy mówca w trakcie przemowy ma trzy zadania (*officia oratoris*) do wypełnienia: nauczanie/udowadnianie (*docere/probare*), zachwywanie (*delectare*) oraz poruszenie emocjonalne słuchaczy (*movere*).

Mówca ujmuje swój przekaz w jeden z trzech rodzajów wypowiedzi (*genera dicendi*): rodzaj sądowy (*genus iudiciale*), rodzaj okazujący (*genus demonstrativum*) i rodzaj deliberatywny (*genus deliberativum*). Rodzaj wypowiedzi wpływa na decyzje autora przede wszystkim w zakresie *inventio*, czyli na etapie konstruowania argumentacji.

Natomiast w ramach trzeciego etapu przygotowywania tekstu – poszukiwania właściwej formy językowo-stylistycznej (*elocutio*) – mówca ma do dyspozycji trzy rodzaje stylu (*genera elocutionis*): rodzaj zwany niskim (*genus humilis*), w skrócie – styl niski; rodzaj zwany średnim (*genus medium*), w skrócie – styl średni; oraz rodzaj zwany wysokim (*genus grande/grave/sublime*), w skrócie – styl wysoki.

W *Retoryce dla Herenniusza* mówcom doradzano przy konstruowaniu tekstu uwzględnienie dwóch czynników: intencji i tematu. Intencja autora to chęć

4 Kwintyliusz, *Institutionis oratoriae libri XII*, 5, 10, 24, podaje za: M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 31.

5 Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, przeł. H. Podbielski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.

6 W niektórych opracowaniach to właśnie Teofrastowi przypisuje się największy wkład w rozwinięcie teorii trzech stylów – niskiego, średniego i wysokiego – oraz ich specyficznych realizacji w różnych gatunkach wypowiedzi (zob. hasło *retorica* na: <http://www.treccani.it/enciclopedia/retorica/> [dostęp: 15.09.2018]).

7 Zob. np. Marek Tulliusz Cyseron, *O mówcy*, przeł. B. Awianowicz, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2010.

8 *Ad C. Herennium: de ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium) [Cicero]*, przeł. na ang. H. Caplan, Harvard University Press, Cambridge MA / William Heinemann, London 1989.

realizacji przede wszystkim jednego spośród wymienionych wyżej trzech zadań mówcy. Każde z zadań ma odpowiednik na poziomie rodzajów wypowiedzi (*genera dicendi*) i rodzajów stylu (*genera elocutionis*). Natomiast natura omawianego tematu – jako konsekwencja stosowności (*aptum/decorum*)⁹, jednej z zalecanych cech elokucji – wymaga doboru odpowiedniego stylu.

Jak w przypadku każdej abstrakcji, czystość modelu osiąga się poprzez redukcję, uproszczenie i pominięcie indywidualnych rozwiązań autorskich na rzecz wskazania ogólnych tendencji (*jedno* zadanie mówcy – *jeden* rodzaj wypowiedzi – *jeden* styl). Skoro jednak pisanie tekstów jest aktem twórczym i osadzonym we wciąż ewoluującej kulturze, w praktyce komunikacji występują różne rodzaje skomplikowania w stosunku do modelu. Autor może na przykład dążyć do realizacji więcej niż jednego zadania mówcy (np. *docere/probare* i *delectare*); jego tekst na poziomie *inventio* może mieć cechy rodzaju sądowego, ale na poziomie *elocutio* – zamiast kojarzonego z rodzajem sądowym stylu niskiego – być sformułowany w stylu średnim. Ze względu na ograniczenia objętościowe artykułu poniżej zilustrowane zostaną jedynie orientacyjne tendencje.

Styl niski w komunikowaniu treści naukowych

W ramach zarysowanego wyżej modelu retorycznego styl niski (*genus humile*) polega na wykorzystaniu niewyszukanej mowy potocznej i charakterystycznej dla niej swobody wypowiedzi. Spośród trzech zadań mówcy uprzywilejowuje on *docere* ‘nauczanie’, ‘informowanie’, określane też jako *probare* ‘udowadnianie’. To samo zadanie jest fundamentalne dla rodzaju sądowego (*genus iudiciale*), polegającego na udowadnianiu winy lub niewinności na podstawie faktów, stąd kojarzenie stylu niskiego z rodzajem sądowym.

Styl niski odwołuje się do rozumu, dzięki któremu możliwe jest nauczanie i przeprowadzanie dowodu (*docere/probare*). Idealnie, rodzaj sądowy, praktykowany w mowach sądowych, dotyczy poszukiwania prawdy i ustalenia faktów (kto zabił? kto i za co jest winny?). Skoro jednak mówcy wypowiadają się w ramach z góry ustalonych ról argumentacyjnych oskarżyciela lub obrońcy, każdy z nich dąży do uprawdopodobnienia pewnej wersji faktów, opowiadając się z urzędu za winą lub niewinnością w ustalaniu odpowiedzialności za popełnione czyny.

Przy rozszerzeniu modelu trzech rodzajów retorycznych poza jego oryginalne zastosowania rodzaj sądowy najbardziej pasuje do tradycyjnego sposobu komunikowania nauki. Deklarowanym celem nauk ścisłych jest bowiem poszukiwanie prawdy poprzez ustalanie faktów dotyczących natury oraz identyfikowanie relacji przyczynowo-skutkowych. W naukach humanistycznych i społecznych chodzi

⁹ Przegląd ujęć *aptum/decorum* omawia M. Worsowicz, O „*duchu stosowności*”. *Teoria retoryczna a współczesna praktyka medialna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.

natomiast głównie o argumentowanie różnych interpretacji dotyczących kwestii kulturowych, w tym ludzkich motywacji i skutków ich realizacji. Argumentacje te uprawdopodobniają pewne wersje faktów w ramach przyjętych paradygmatów badawczych (np. kognitywizmu czy konstruktywizmu). Działalność naukowa, w tradycyjnym podejściu, odwołuje się wyłącznie do rozumu. W komunikowaniu jej wyników najistotniejsze jest osiągnięcie retorycznego celu *docere/probare*, aby zrealizować podstawowe zadanie działalności naukowej w ujęciu Wilhelma Humboldta: wiedzieć i rozumieć więcej.

Z punktu widzenia wyborów językowych, w kontekście kulturowym retoryki greckiej, faktycznie przed trybunałami ludowymi należało dowodzić w sposób popularny, zrozumiały dla niewykształconej publiczności. Rozszerzając model o inne konteksty, można zauważyć, że styl niski jest charakterystyczny dla komunikacji ekspresyjnej, wyrażanej w takich gatunkach jak pamiętnik, biografia, list; w komunikacji literackiej natomiast jest typowy dla popularnej komedii czy satyry.

W komunikacji naukowej ekspresyjną formą poznania jest esej¹⁰, gatunek, który umożliwia przedstawianie osobistego oglądu świata, nieskrępowanego wymogami żadnej metody, wyrażanego językiem swobodnym, bez rygorów terminologicznych.

Kategoria potoczności wiąże się z wiedzą wspólną i rozumem praktycznym. Preferencja dla języka codziennego przejawia się zatem także w mniej ekspresyjnych, a bardziej faktograficznych gatunkach tekstu, np. popularyzatorskich, referujących badania naukowe. Niezbędne jest w nich bowiem odwoływanie się do doświadczenia wspólnego, aby – wychodząc od niego – przedstawić mniej oczywiste formy poznania naukowego.

Jednak wraz ze specjalizacją i profesjonalizacją poznania i jego procedur (np. prawnych, naukowych) cel *docere/probare* można osiągnąć, odwołując się do kontrintuicyjnych zasad metodycznego postępowania według coraz wyższych standardów dowodu. Dotyczy to gatunków mowy – takich jak artykuł naukowy czy monografia naukowa – które, jako faktograficzne, przynajmniej w zamierzeniu obiektywnie referują stan rzeczy. Cel *docere/probare* jest osiągany zgodnie z regułami poznania specjalistycznego. Adekwatny styl naukowy, jak to ujmują Stanisław Gajda¹¹, jest przedstawiany zgodnie z zasadą prawdy, pełności (dostateczności), jasności, racjonalności, logiki w uogólnianiu i wnioskowaniu. Wymagane są przy tym zaawansowane umiejętności rozumowania na wysokim poziomie abstrakcji, zdolność do tworzenia i rozumienia teorii naukowych, wiedza o metodologicznych

¹⁰ Zob. np. M. Montaigne, *Essais*, Garnier, Paris 1958 [oryg. 1580]; A. Berardinelli, *La forma del saggio. Definizione e attualità di un genere letterario*, Marsilio, Venezia 2002; R. Sendyka, *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Universitas, Kraków 2004.

¹¹ S. Gajda, *Styl naukowy*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 185. Tłumacząc to podejście do stylu na kategorie retoryczne, Gajda ujmuje styl w kategoriach łączących *inventio* i *elocutio*.

kryteriach ich weryfikacji i falsyfikacji. Oprócz tych kategorii epistemicznych Gajda wymienia także wartości heurystyczne (np. siła inspiracji), prakseologiczne (sprawność i skuteczność), instrumentalne (dotyczące kwestii ekonomicznych, technicznych oraz funkcjonalnych dla osiągnięcia prestiżu). Rozumowanie jest formułowane w odpowiednich terminach technicznych. Mowa potoczna zostaje zatem wyparta przez terminologię specjalistyczną, stosowaną w sposób wręcz ascetyczny¹². Styl niski w tej formie sprawia wrażenie realizacji „bezstylowej”, co ma istotne znaczenie perswazyjne w komunikacji naukowej¹³. Wymienione wyżej wartości i odpowiadające im cechy formalne stylu, jak również dominacja celu *docere/probare* sprawiają, że ten sposób komunikowania nauki może być traktowany jako specyficzna realizacja retorycznego stylu niskiego.

Styl średni w komunikowaniu treści naukowych

Styl średni (*genus medium*) sytuuje się między stylem niskim (cechującym się prostotą, rzeczowością, beznamiętnością) a stylem wysokim (uwzględniającym emocjonalność i jej wpływ na podejmowanie decyzji). W stylu średnim unika się potoczności i zwyczajności. Tekst ma przyciągać uwagę, podobać się, zachwycać inwencją twórczą (zwłaszcza w zakresie ozdobności, czyli *ornatus*), a zatem realizować cel *delectare*.

W ramach modelu retorycznego styl średni najbardziej pasuje do rodzaju wypowiedzi zwanego w polskiej nomenklaturze okazującym, epideiktycznym, popisowym¹⁴ lub okolicznościowym (*genus demonstrativum*). Celem *genus demonstrativum* jest chwalenie lub ganień z perspektywy wartości ważnych dla danej grupy. Ze względu na to, że wartości te są znane i podzielane przez grupę, nie trzeba do nich przekonywać¹⁵. Głównym celem retorycznym rodzaju epideiktycz-

¹² Oczywiście występują także nadużycia stylistyczne, wykpiwane w parodiach tekstów naukowych (zob. np. M. Załęska, *Parodie dyskursu akademickiego*, w: *Humor. Teorie, praktyka, zastosowania/Humour. Theories, Applications, Practices*, t. 1: *Zrozumieć humor*, red. S. Dżereń-Głowacka, A. Kwiatkowska, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009, s. 109–120).

¹³ Jak zauważa Joseph Gusfield, „The writer must persuade the audience that the results of the research are *not* literature, are *not* a product of the style of presentation. The style of nonstyle is itself the style of science” (J. Gusfield, *The literary rhetoric of science: Comedy and pathos in drinking driver research*, „American Sociological Review” 1976, No. 41, s. 17).

¹⁴ Słowo „popisywać się” w języku potocznym ma konotację negatywną, lecz w znaczeniu retorycznym denotuje tylko osiąganie celu *delectare*.

¹⁵ Dlatego właśnie Chaim Perelman i Lucy Olbrechts-Tyteca zaliczają dyskurs edukacyjny do rodzaju epideiktycznego. Zgodnie z ich wyidealizowanym ujęciem, nauczyciel mówi jako przedstawiciel ogólnie podzielanych wartości społecznych, co do których istnieje społeczna zgoda; to, co mówi nauczyciel, nie budzi kontrowersji, bowiem referuje on jedynie to, co już zostało

nego staje się zatem zachwycanie (*delectare*): tekst wyrażający wartości uznane za należące do wiedzy wspólnej – a przez to potencjalnie nieciekawym – ma stać się interesujący w odbiorze dzięki wyrafinowanym wyborom formalnym.

W uniwersum kulturowym retoryki antycznej podstawowe gatunki mowy realizowane w stylu średnim to apologie (np. mowy pochwalne dla bohaterów) i eulogie (mowy pogrzebowe) lub publiczna krytyka (np. słynne mowy Cycerona przeciw Katylinie). Rozszerzając repertuar o gatunki literackie, styl średni jest charakterystyczny dla tych form literackich, w których liczy się artyzm i inwencja formalna, jak np. poezja, awangardowe dramaty, felietony.

W ramach komunikacji akademickiej styl ten jest realizowany w gatunkach ocennych (np. w laudacjach doktorskich czy profesorskich, w recenzjach i innych wypowiedziach krytycznych); w gatunkach popisowych (np. konkurs FameLab¹⁶ dla naukowców czy ogólnodostępna konferencja TED – *Technology, Entertainment, Design* – na której mogą występować także naukowcy popularyzujący naukę) oraz w gatunkach ściśle naukowych (artykuł, książka).

W tej ostatniej kategorii komunikacji za pomocą stylu niskiego lub średniego jest wręcz interpretowana jako manifestacja hierarchii wartości (etycznych, epistemicznych i estetycznych) danego autora, współtworząca jego etos badacza. Wybór stylu średniego zamiast stylu niskiego jako sposobu komunikowania treści naukowych świadczy o uznaniu w świecie naukowym wartości innych niż tylko poznawcze¹⁷. W związku z tym realizacja funkcji *delectare* w tekstach naukowych od dawna była przedmiotem kontrowersji.

Wedle poglądu głoszonego np. przez Royal Society w XVII i XVIII wieku teksty miały spełniać tylko funkcję *docere* i być w miarę możliwości bliskie jednoznaczności zapisu formalnego, jak w matematyce¹⁸. Cel *delectare* w kontekście nauki był

udowodnione uprzednio przez naukowców; pełni on ponadto rolę społeczną, która daje mu bezdyskusyjne uprawnienia do zabierania głosu (Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Trattato dell'argomentazione. La nuova retorica*, przeł. C. Schick, M. Mayer, E. Barassi, Einaudi, Torino 2001 [oryg. 1958], s. 55–56). Autorzy nie omawiają rodzaju epideiktycznego w nawiązaniu do stylu średniego, w związku z tym ich uwagi dotyczą jedynie *inventio*.

¹⁶ Analizie retorycznej, inspirowanej wystąpieniem naukowca na konferencji FameLab, poświęcony jest artykuł M. Załęskiej *Retoryczne aspekty popularyzacji naukowej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 1(31), s. 59–70.

¹⁷ S. Peck MacDonald, *Professional Academic Writing in the Humanities and Social Sciences*, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville 1994, s. 141–144.

¹⁸ Wedle ideału stylu, należało „[...] to separate the knowledge of Nature from the colors of Rhetorick, the devices of Fancy, or the delightful deceit of Fables”, i, w konsekwencji, „to reject all the amplifications, digressions, and swellings of style: to return to the primitive purity, and shortness, when men deliver'd so many things, almost in an equal number of words [...] bringing all things as near the Mathematical plainness as they can” (Sprat 1667, s. 62, za: M. Pera, *The Discourses of Science*, The University of Chicago Press, Chicago–London 1994, s. 130).

kojarzony z ryzykiem odwracania uwagi od meritum naukowego. Na takie postrzeganie relacji między pięknem wypowiedzi a jej prawdziwością mogły wpłynąć także praktyki „błyskotliwej komunikacji naukowej” (fr. *divulgation brillante*). Ten oświeceniowy gatunek, którego wprowadzenie przypisuje się francuskiemu pisarzowi Bernardowi le Bovierowi de Fontenelle, miał na celu objaśnianie nowych odkryć naukowych: z powodu własnego braku wykształcenia ogół uznawał je bowiem za niezrozumiałe i nudne. Gatunek ten realizował przede wszystkim funkcję *delectare*: autorom zależało głównie na atrakcyjności przekazu, pisali zatem barwnie i pomijali trudności intelektualne, upraszczając skomplikowane pojęcia, aby lektura była lekka, łatwa i przyjemna. Pomimo niezwyklej popularności wielu z tych prac, które bardzo podobały się odbiorcom¹⁹, naukowcy krytykowali je za liczne błędy merytoryczne.

W alternatywnym podejściu docenia się rolę celu *delectare* obok *docere*. Można wyróżnić dwa główne sposoby wykorzystywania stylu średniego w komunikacji naukowej.

W pierwszym forma przeważa nad treścią, niejako stając się autonomicznym środkiem perswazji, wykorzystywanym wprost do „popisywania się” (także w negatywnym sensie tego słowa) w celu autopromocji, nawet kosztem wartości epistemicznych. Sposób ten opisuje Peck MacDonald²⁰ pod nazwą retoryki epideiktycznej. Badaczom uprawiającym naukę w tym stylu mniej zależy na realizacji „zwyčajnego”, systematycznego, szeroko zakrojonego programu badań w swojej dyscyplinie (zgodnie z etyką pracy kolektywnej na rzecz wspólnego dobra, jakim jest wiedza), bardziej natomiast na indywidualizmie, błyskotliwości i spektakularności. Dążą do zaskoczenia czytelnika poprzez wybór nieoczywistych tematów, przedstawianych z wykorzystaniem licznych technik literackich i retorycznych. Od metodycznych badań, zgodnych ze standardami dyscypliny, badacze wybierający „retorykę epideiktyczną” wolą indywidualne, czasem eseistyczne rozważania, co daje im możliwość zadziwiania czytelników własną wirtuozerią badawczą i sposobem uprawiania nauki. Ten sposób komunikowania nauki określany bywa wprost mianem „retoryki popisywania się” (*„rhetoric of display”*²¹): zamiast skupiać się na problemie i/lub włączać się do dyskusji istotnych dla dyscypliny, badacz promuje swoją oryginalność, niezależnie od tego, czy przejawia się ona w analizowaniu kwestii naprawdę ważnych dla dyscypliny. Ważniejsza

19 Przykładem może być dzieło wspomnianego wyżej B. Le Boviera de Fontenelle, *Éléments de la géométrie de l'infini. Suite des memoires de l'Academie Royale des sciences*, L'Imprimerie royale, Paris 1727, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fontenelle__%C3%89lements_de_la_geometrie_de_l%27infini,_1727_-_1520530.jpg [dostęp: 1.09.2018].

20 S. Peck MacDonald, s. 141–144.

21 M. Carter, *Scholarship as rhetoric of display; or, why is everybody saying all those terrible things about us?*, „College English” 1992, No. 54, s. 303–313.

okazuje się atrakcyjność niż racja²². Przypomina to praktyki *scientia curiosa*, charakterystyczne dla tzw. „epoki ciekawości”, czyli wieku XVII²³. Wartości epistemiczne (kategorie prawdy i fałszu, typowe dla omawianego wyżej rodzaju sądowego) mogą się okazywać mniej istotne niż wartości promocyjne (kategorie związane z kierowaniem uwagą: atrakcyjny/nieatrakcyjny; ciekawy/nieciekawy) oraz funkcjonalne wobec nich wartości estetyczne (kategorie typu ładny/brzydki, prosty/skomplikowany).

Drugi sposób wykorzystywania stylu średniego w komunikacji naukowej to realizacja zarówno celu *docere*, jak i *delectare* w sposób zrównoważony i podporządkowany meritum. W odróżnieniu od beletrystyki (z fr. *belles lettres*, gdzie przymiotnik *belles* ‘piękne’ wskazuje na kategorie estetyczne), komunikacja naukowa uchodzi bowiem za... niepiękną. A tymczasem przecież każdy tekst powinien spełniać (choć w różnych konfiguracjach) wszystkie trzy cele retoryczne. W stylu niskim cel *delectare* nie jest wprawdzie najważniejszy, lecz forma wypowiedzi nie powinna utrudniać zrozumienia zawartych w tekście myśli czy wręcz odstręczać od lektury. Przykładowo, bardzo długie i złożone zdania skupiają uwagę odbiorcy na zrozumieniu formalnych zależności semantyczno-składniowych zamiast na podążaniu za wywodem autora. Zaniedbanie przez autorów jakości stylu może zniechęcać czytelników do samej nauki.

Aby zainteresować odbiorców, coraz więcej naukowców stara się więc przekazać złożone treści intelektualne w wyrafinowanej estetycznie formie. Jest to nawiązanie do tradycji *literatury* naukowej, jaką uprawiali autorzy traktatów naukowych i podręczników do połowy XVIII wieku²⁴. Z pożytkiem dla nauki jest tworzenie tekstów, w których umiejętnemu doborowi treści (*inventio*) towarzyszą fortunne wybory formalne (*elocutio*), dzięki którym autor osiąga także cel *delectare*. Powstała nawet współczesna koncepcja „stylu klasycznego”²⁵, który Steven Pinker²⁶ rekomenduje jako najlepszy do rozpowszechniania nauki. Repertuar stosowanych środków zawiera takie techniki artystyczne, jak fabularyzacja, anegdota, metafory, kreowanie suspensu i sensacji.

22 D.R. Schumway, *Comment on «Beyond Literary Darwinism»*, „College English” 1991, No. 53, s. 833.

23 J. Partyka, *Między scientia curiosa a encyklopedią: europejskie konteksty dla staropolskich kompendiów wiedzy* [w druku].

24 Zob. np. M.L. Altieri Biagi, *Fra lingua scientifica e lingua letteraria*, Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, Pisa–Roma–Venezia–Wien 1998; T. Sierotowicz, *Galileuszowe ćwiczenia z retoryki. Bajka o koniku polnym z Wagi probierczej jako argument ab exempla*, w: *Retoryka – krytyka – wiedza*, red. M. Załęska, PTR, Warszawa 2016, s. 83–111.

25 F.-N. Thomas, M. Turner, *Clear and simple as truth. Writing classic prose*, Princeton University Press, Princeton 1994.

26 S. Pinker, *Piękny styl. Przewodnik człowieka myślącego po sztuce pisania XXI wieku*, przeł. A. Nowak-Młynikowska, Smak Słowa, Sopot 2015.

Styl wysoki w komunikowaniu treści naukowych

Podczas gdy styl niski w pierwotnym zastosowaniu ma funkcję ekspresywną, styl wysoki (*genus grande/grave/sublime*) pełni głównie funkcję impresywną. Styl wysoki, zgodnie z modelem retorycznym, najlepiej nadaje się do rodzaju doradczego (*genus deliberativum*): oba mają bowiem na celu *movere*, czyli wywołanie poruszenia emocjonalnego, skłaniającego do podjęcia doradzanego działania. Styl wysoki apeluje zatem do woli odbiorców, angażowanej w podjęcie sugerowanych działań lub powstrzymanie się od odradzanych działań. Styl wysoki pasuje do poważnych, istotnych kwestii, co do których trzeba podejmować ważne decyzje.

W uniwersum komunikacyjnym starożytności prototypowe realizacje gatunkowe w tym stylu to przemowa polityczna w sprawach istotnych dla miasta-państwa, a także apel wodza do wojska. Bardziej współczesne przykłady to, oprócz gatunków politycznych, także kazania, mowy i książki motywacyjne, poradniki i czasopisma poradnikowe, praktyka *coachingu*.

W kontekście akademickim prototypowymi przykładami stosowania stylu wysokiego są przemówienia ceremonialne, takie jak uroczyste otwarcie roku, podczas którego rektor zachęca studentów do zgłębiania wiedzy i włączania się w społeczność akademicką. Stosunkowo nowym gatunkiem mowy, wykorzystującym zasoby stylu wysokiego, są też wnioski grantowe, mające skłonić grantodawców do sfinansowania proponowanych projektów.

Podobnie jak w wyżej omawianym stylu średnim, nie chodzi tu jednak tylko o nienaukowe gatunki akademickie, lecz także o wybór sposobu komunikacji w gatunkach ściśle naukowych: artykułach i książkach. Tradycyjne przedstawianie nauki w stylu niskim (*docere/probare*) sugeruje ujęcie faktograficzne: opis, analizę i interpretację faktów czy zdarzeń „takimi, jakie są” lub „takimi, jak są konceptualizowane” (według wyżej wspomnianego rozróżnienia Davidsona) w ramach danej dyscypliny. To ujęcie faktograficzne skupia się na „rzeczach”, modelach, statystykach, a nie na ludziach w ich skomplikowanych sytuacjach życiowych, z którymi czytelnicy mogliby się identyfikować.

W stylu wysokim natomiast, „impresywne” ujęcie nauki odnosi omawianą problematykę do poważnej, istotnej dla wszystkich czytelników kwestii: ich własnego życia. Treści przedstawiane są w taki sposób, aby zrealizować przede wszystkim funkcję *movere*: (a) przekonać, że dana problematyka jest ciekawa, bo istotna, pożyteczna i przez to emocjonująca w kontekście życia czytelników, a zatem warto poświęcić jej uwagę; (b) przekonać – doradzać lub odradzać – jak czytelnicy mogą wykorzystywać wiedzę z omawianej dyscypliny do podejmowania decyzji w życiu prywatnym i społecznym. Taki sposób ukazywania nauki daje czytelnikom poczucie nie tylko wiedzy, ale i sprawczości, a przez to zwiększenia kontroli nad swoim życiem. W tym ujęciu nauka jest przedstawiana nie tylko jako warta poznania, ale i warta przeżycia.

Wykorzystywanie zasobów stylu wysokiego, a zatem „impresywnej” konwencji komunikowania treści naukowych, nie dotyczy tylko ukazywania praktycznej strony nauki w podejmowaniu decyzji. Polega ono także na posługiwaniu się przez naukowca wiedzą z własnej dziedziny jako zasobem argumentacyjnym w publicznych dyskusjach związanych z koniecznością podejmowania ważnych decyzji dotyczących życia wszystkich obywateli.

Naukowcy, którzy postrzegają swoją rolę jako intelektualistów uczestniczących w debacie publicznej²⁷, wykorzystują swoją wiedzę specjalistyczną do problematyzowania tego, co niespecjalistom wydaje się oczywiste lub jest przez nich niedostrzegane, oraz do doradzania lub odradzania pewnych decyzji istotnych dla życia społeczeństwa, w którym żyją. W ten sposób wprowadzają swoją wiedzę przedmiotową do debaty publicznej poprzez gatunki wypowiedzi medialnej: wywiady, wypowiedzi publicystyczne, artykuły w prasie czy blogi. W tych wypowiedziach specjaliści ujmują to, o czym ludzie mówią, co czują i czym żyją, w ramy poznania specjalistycznego, unikając jednak specjalistycznej terminologii.

Oprócz pełnienia roli intelektualistów, naukowcy występują także w roli ekspertów. Argumentowanie istotności pewnych kryteriów ma nakłonić decydentów do podjęcia sugerowanych rozstrzygnięć. Idealnie w takich sytuacjach komunikowania nauki zachowana jest bezstronność, a sugestie postępowania wynikają tylko z wiedzy eksperckiej. Jeśli jednak eksperci są finansowani przez grupy interesu, pojawia się wątpliwość, czy doradzają bezinteresownie. Zastrzeżenia nie tylko co do etyki, ale i co do jakości wiedzy kierowane są także pod adresem samowolnych ekspertów i pseudonaukowców.

Styl wysoki jest zatem charakterystyczny dla różnych form nauki „zaangażowanej”. Naukowcy tak ujmują swoje kwestie badawcze, by włączyć się w rozwiązywanie aktualnych problemów indywidualnych i społecznych. Dobór tematów, przekształcanie danych naukowych w przesłanki argumentów za lub przeciw jakiejś decyzji, mniej lub bardziej wyraźne odwoływanie się do emocji (*movere*) sprawiają, że nauka przedstawiana jest nie jako wiedza dla wiedzy, lecz wiedza dla życia.

Podsumowanie

W stylu niskim przedstawia się wiedzę dla wiedzy, pomijając kwestie spektakularności czy użyteczności (w przyszłości przecież nawet pozornie nieistotny detal może okazać się przydatny). Teksty naukowe w stylu niskim zawierają jakoby „nudne” szczegóły, które stanowią różnicę między poznaniem naukowym a nienaukowym. Metodologia, dane czy zmienne to informacje niezbędne i przez to atrakcyjne dla naukowca, lecz uznawane za niepotrzebne i niezrozumiałe dla czytelnika-niespecjalisty.

²⁷ Rola, którą w terminologii angielskiej ujmuje się mianem *public intellectuals*, zob. R.A. Posner, *Public Intellectuals*, Harvard University Press, Cambridge MA 2001.

Styl średni jest najbardziej atrakcyjny i przyjemny w czytaniu. Zróżnicowanie wewnątrzstylowe obejmuje zarówno teksty, w których efekty literackie – skrót, perspektywa, figuratywność – przeważają nad jakością treści naukowej, jak i teksty o wysokich walorach jednocześnie naukowych i literackich. Popisowość tych tekstów sytuuje je w ramach *literatury* naukowej; a w niektórych przypadkach wydają się wręcz formą *edutainment* – nauczania i rozrywki.

Teksty ujęte w stylu wysokim uwypuklają sprawczość poprzez wiedzę, co stanowi o ich atrakcyjności. Dzięki takiemu sposobowi przedstawienia nauka nie jest postrzegana jako alienująca i wyalienowana z uniwersum potrzeb ludzkich. Wręcz przeciwnie: tak ujęta wiedza naukowa może ułatwiać dokonywanie dobrych wyborów w życiu.

Skoro każdy tekst może (a nawet powinien) realizować trzy wymienione wyżej cele mówcy, w każdym można zaobserwować rozmaite konfiguracje stylistyczne. Znajomość teorii stylu pozwala autorom i czytelnikom na uświadomienie sobie własnych skłonności stylistycznych, czyli komunikowania odsłaniającego sposób myślenia. Ponadto, każda z tych preferencji stylistycznych może być zrealizowana źle lub dobrze, co potwierdza obserwację Jeana Cocteau: „Dla jednych styl to skomplikowany sposób powiedzenia rzeczy prostych. Dla innych styl to prosty sposób powiedzenia rzeczy skomplikowanych”.

Bibliografia

- Ad C. Herennium: de ratione dicendi (Rhetorica ad Herennium) [Cicero]*, przeł. na ang. H. Caplan, Harvard University Press, Cambridge MA / William Heinemann, London 1989.
- Altieri Biagi M.L., *Fra lingua scientifica e lingua letteraria*, Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, Pisa–Roma–Venezia–Vienna 1998.
- Arystoteles, *Retoryka. Retoryka dla Aleksandra. Poetyka*, przeł. H. Podbielski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Berardinelli A., *La forma del saggio. Definizione e attualità di un genere letterario*, Marsilio, Venezia 2002.
- Bogołębska B., *Proces wyodrębniania się teorii stylu na przełomie wieku XIX na XX*, „Stylistyka” 1993, nr 2, s. 163–171.
- Bogołębska B., *Romantyczny model retoryki i nauki o stylu. Przegląd problematyki*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 1998, nr 1, s. 139–152.
- Bogołębska B., *Studia o stylistyce i retoryce*, Studio Graf, Zgierz 2001.
- Bogołębska B., *Tradycje retoryczne w stylistyce polskiej. Narodziny dyscypliny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1996.
- Bovier le Fontenelle de B., *Éléments de la géométrie de l'infini. Suite des memoires de l'Academie Royale des sciences*, L'Imprimerie royale, Paris 1727, <https://com->

- mons.wikimedia.org/wiki/File:Fontenelle__%C3%89lements_de_la_geometrie_de_l%27infini,_1727_-_1520530.jpg [dostęp: 1.09.2018].
- Carter M., *Scholarship as rhetoric of display; or, why is everybody saying all those terrible things about us?*, „College English” 1992, No. 54, s. 303–313.
- Cyceron Marek Tulliusz, *O mówcy*, przeł. B. Awianowicz, Wydawnictwo Marek Dęrewicki, Kęty 2010.
- Davidson D., *Inquiries into truth and interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984.
- Gajda S., *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*, PWN, Warszawa 1982.
- Gajda S., *Styl naukowy*, w: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Gusfield J., *The literary rhetoric of science: Comedy and pathos in drinking driver research*, „American Sociological Review” 1976, No. 41, s. 16–34.
- Korolko M., *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
- Montaigne M., *Essais*, Garnier, Paris 1958.
- Partyka J., *Między scientia curiosa a encyklopedią: europejskie konteksty dla staropolskich kompendiów wiedzy* [w druku].
- Peck MacDonald S., *Professional Academic Writing in the Humanities and Social Sciences*, Southern Illinois University Press, Carbondale and Edwardsville 1994.
- Pera M., *The Discourses of Science*, The University of Chicago Press, Chicago–London 1994.
- Perelman Ch., Olbrechts-Tyteca L., *Trattato dell'argomentazione. La nuova retorica*, przeł. C. Schick, M. Mayer, E. Barassi, Einaudi, Torino 2001.
- Pinker S., *Piękny styl. Przewodnik człowieka myślącego po sztuce pisania XXI wieku*, przeł. A. Nowak-Młynikowska, Smak Słowa, Sopot 2015.
- Posner R.A., *Public Intellectuals*, Harvard University Press, Cambridge MA 2001.
- retorica* [hasło], w: <http://www.treccani.it/enciclopedia/retorica/>; [dostęp: 15.09.2018].
- Schumway D.R., *Comment on «Beyond Literary Darwinism»*, „College English” 1991, No. 53, s. 831–834.
- Sendyka R., *Nowoczesny esej. Studium historycznej świadomości gatunku*, Universitas, Kraków 2004.
- Sierotowicz T., *Galileuszowe ćwiczenia z retoryki. Bajka o koniku polnym z Wagi probierczej jako argument ab exempla*, w: *Retoryka – krytyka – wiedza*, red. M. Załęska, PTR, Warszawa 2016, s. 83–111.
- Thomas F.-N., Turner M., *Clear and simple as truth. Writing classic prose*, Princeton University Press, Princeton 1994.
- Worsowicz M., *O „duchu stosowności”. Teoria retoryczna a współczesna praktyka medialna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Załęska M., *Parodie dyskursu akademickiego*, w: *Humor. Teorie, praktyka, zastosowania/Humour. Theories, Applications, Practices*, t. 1: *Zrozumieć humor*,

red. S. Dżereń-Głowacka, A. Kwiatkowska, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2009, s. 109–120.

Załęska M., *Retorica della linguistica. Scienza, struttura, scrittura*, Peter Lang, Frankfurt am Main etc. 2014.

Załęska M., *Retoryczne aspekty popularyzacji naukowej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria Polonica” 2016, nr 1(31), s. 59–70.

Maria Załęska

Retoryczne style przedstawiania wiedzy naukowej

Streszczenie

W artykule zastosowano retoryczną koncepcję trzech stylów, aby wyjaśnić pewne praktyki komunikacyjne w dyskursie akademickim. Wykorzystując zasoby perswazyjne stylu niskiego, autorzy skupiają się na retorycznym celu *docere/probare*, tj. nauczać/dowodzić. Ascetyczna rzeczowość stylu niskiego sugeruje czytelnikom, jakoby stylu w ogóle nie było, przekonując ich, że treść odzwierciedla rzeczywistość bez jakiegokolwiek retorycznego zapośredniczenia. Wybierając perswazyjne środki stylu średniego, badacze łączą cele epistemiczne i estetyczne, starając się osiągnąć retoryczny cel *delectare*, tj. zachwycać. Zajmujący styl pomaga wciągnąć czytelników w złożoną intelektualnie problematykę. Styl wysoki ułatwia osiągnięcie retorycznego celu *movere*, tj. poruszać, skłaniać do działania. Służy on do przedstawienia treści naukowych jako informacji użytecznych w podejmowaniu decyzji w życiu konkretnego czytelnika, zatem bywa wykorzystywany przez zaangażowanych naukowców i intelektualistów.

Słowa kluczowe: styl, retoryka, metajęzyk, dyskurs akademicki, popularyzacja.

Rhetorical Styles in Presenting Scientific Research

Summary

The paper applies rhetorical framework of three styles (*genera dicendi*) to highlight some of the communicative practices within the academic discourse. By using persuasive resources of the low style, the authors focus on the rhetorical goal

of *docere/probare*, i.e. to teach/to prove. Ascetic sobriety of the low style suggests no stylization to the readers, which further implies that the content mirrors reality without any rhetorical mediation. In opting for the persuasive resources of the medium style, researchers combine epistemic and aesthetic goals – trying to achieve the rhetorical aim of *delectare*, i.e. to delight. This intriguing style attracts reader's attention to the intellectual complexities of the academic text. The high style suits best rhetorical goal of *movere*, i.e. to move, to 'call to action'. It presents scientific research as a useful resource and it helps readers while making decisions; hence it is likely to be used by engaged scholars and public intellectuals.

Keywords: rhetoric, style, metalanguage, academic discourse, popularization.

Maria Załęska – dr hab.; zajmuje się językoznawstwem (badania w zakresie retoryki, teorii argumentacji, pragmatyki i analizy dyskursu, zwłaszcza w odniesieniu do tekstów specjalistycznych) oraz metodyką nauczania języka włoskiego. Jest autorką wielu publikacji na temat dyskursu naukowego, popularyzatorskiego i dydaktycznego, m.in. *Retorica della linguistica. Scienza, struttura, scrittura* (2014); *Il discorso accademico italiano. Temi, domande e prospettive* (2016, red.), *Rhetoric, Discourse and Knowledge* (2016, współred.).